

LIMBA ȘI MORALA

1. Probabil că din punct de vedere moral limba este ispita cea dintâi și cea din urmă: „trebuie“, dincolo de noțiuni, se află în limbă, ca instrument al exprimării-indicării-comunicării. Deosebirea dintre „este“ și „trebuie“ a luat naștere prin limbă. Acolo unde nu există limbă, nu există nici „trebuie“. „Trebuie“ este necesar să fie formulat.

2. Limba conține aprioric un moment moral. Comunicarea are loc numai în măsura în care „trebuie“ este prezent în chip de condiție preliminară. Chiar și o propoziție simplă, ca de pildă „eu sînt“, conține din capul locului o necesitate. Sînt pentru că sînt, nu pentru că vreau să fiu, ci pentru că trebuie să fiu. Aici „trebuie“ este aparent de prios: mai mult decît atît, el aparent întărește momentul marcat prin „sînt“. Însă „trebuie să fiu“ — conținutul lui „sînt“ — conține și asumarea existenței. Trebuie să fiu: pentru că îmi asum existența, dacă nu aş asuma-o nu aş fi. Dar „nu sînt“ este o exprimare absurdă. Conținutul ei este de asemenea *trebuie*: nu trebuie și, cu toate acestea, sînt. Deci „eu sînt“ este cheia lui „nu sînt“. Trebuie să fiu: sînt.

3. „Trebuie să fiu“ nu este o constrîngere exterioră. Este o asumare. Orice asumare conține un

moment teleologic. Sînt în vederea unui anumit lucru. Pentru ceva anume — sînt.

4. Scopul meu este „sînt“. Însă *cum*, în ce fel sînt tănuiește în el un element pragmatic.

5. Elementul pragmatic : „sînt, pentru ca...“ proiectează imperativul „a trebui“ dincolo de granița moralei. Sînt pentru ca să fiu. Acesta e un moment biologic. Biologia este lipsită de morală.

6. Sînt : pentru că sînt. Am un scop ; dacă nu am un scop, scopul meu este să nu am scop ; am un scop, mi-am asumat ceva. Acesta este un moment moral.

7. Scopul momentului moral este acela de a fi un moment moral. Moment moral poate exista numai în măsura în care scopul său este acela de a fi moral. El nu există datorită faptului că există, aceasta nu ar constitui o determinare. Determinarea moralei este acel „trebuie“ : „trebuie“ conține din capul locului viață, mișcare ; mișcarea, ca ființare omenească, conține un scop. Scopul moralei este prezent și în faptul limbii : *trebuie* nu este un element exterior acesteia.

8. Mă indic pe mine : mă aleg pe mine. Eu, cel ales : acestea sînt două momente diferite. Mă diferențiez pe mine : sînt, pentru că mă diferențiez. Și gestul este limbă : gestul uman este o limbă umană și din punct de vedere moral.

9. Diferențierea este o necesitate. Exprimarea unui raport : acest raport este social. El conține necesitatea autoconservării exprimată printr-o activitate corespunzătoare scopului. Însă diferențierea este un moment moral. Între Eu și Tu există un raport. Al treilea este : Cel de-al treilea — socialul. Acest raport ia naștere sub o formă lingvistică numai atunci cînd mă indic pe mine. În gestul meu se află un fapt moral : iată, acesta este raportul în care trebuie să fiu. Acum raportul devine scop :

trebuie să obțin ca acest raport să existe, altminteri nu voi putea fi. Dar „nu sînt“ este o exprimare absurdă : și aceasta conține un scop. Într-o formă negativă : dacă lipsește Cel de-al treilea, nu sînt. Însă Cel de-al treilea există, altminteri nu s-ar putea enunța că nu sînt.

10. Cel de-al treilea este raportul. El există numai în măsura în care există și limba. Obiectivitatea sa există deocamdată numai într-o formă lingvistică. Cel de-al treilea îmi prescrie cum anume trebuie să mă comport pentru ca el, Cel de-al treilea, să se poată realiza pe sine, să poată realiza raportul ca ființare.

11. Eu sînt, sînt în raport față de Tine, existența mea nu este decît o determinare, dar ființarea mea este esența mea : altminteri nu pot fi. Ființarea mea este raportul : raportul este posibil numai datorită limbii ; raportul este prezent deja în gestul meu, prin care mă indic pe mine : eu sînt.

12. Cel de-al treilea este legătura generală și necesară care se realizează totdeauna între oameni. Generalitatea sa în sine nu este integratoare : ea este doar un *genus*. Este prezent pretutindeni, fără ca generalitatea sa să depășească granițele lui „este“. Cel de-al treilea unifică în el faptul existenței și faptul existenței umane ca fapt moral. Însă existența în sine, această dublă existență în sine este deocamdată un fapt banal. Eu sînt : prin această enunțare și diferențiere se stabilește doar un fapt banal. Astfel nu am spus nimic despre Cel de-al treilea. Existența sa — ființarea — este în acest caz rigidă și negativă. Numai generalitatea integrată oferă o adevărată imagine a ființării. Legătura, ca moment moral, este pozitivă numai atunci cînd există ca o prezență vie în cadrul unei totalități concrete.

13. Societatea este o totalitate concretă : societatea stabilește norme pentru morală, integrînd astfel pe Cel de-al treilea, care este deja prezent în enunțul „Eu sînt“, integrînd raportul ca moment moral.

14. Norma morală în sine este o cerință abstractă : ea devine factor integrant cu o influență vie numai în cadrul limbii.

15. „Eu sînt“, acest enunț simplu, devine acum o normă, ca moment social-moral : eu sînt, fiindcă societatea există numai dacă eu sînt.

16. Acum scopul este exterior — social. Trebuie să realizez scopul, esența atitudinii mele este aceea de a realiza scopul. Însă îl pot realiza numai dacă îl asimilez lăuntric. Dar scopul se află în mine însumi ; sînt o ființă morală, pentru că sînt. Momentul interior este o posibilitate pur abstractă, posibilitatea existenței morale. Exteriorul este momentul pozitiv, dar el este o pură constrîngere, o normă. Realitatea moralei este sintetizarea exteriorului și a interiorului. În cadrul sintezei, momentul exterior devine interior, însă, fiind o normă concretă, nu este în stare să și-l însușească pe cel interior, îl sintetizează doar. Momentul interior își elaborează totdeauna perspectiva morală în mod relativ independent.

17. Perspectiva morală este un fapt lingvistic. Ea este negativă pentru că nu are o existență, dar există totuși ca fapt lingvistic, iar în această existență unicul element de conținut este protestul.

18. „Nu“-ul adresat normelor este conținutul pozitiv al momentului moral abstract. Însă această pozitivitate este de origine lingvistică.

19. Norma morală este totdeauna cerința concretă a unei comunități integrate. „Nu“-ul este astfel totdeauna concret. El poate fi rostit într-o anumită comunitate dată, numai într-o anumită formă dată.

20. „Nu“-ul există numai în forma lingvistică în care a fost rostit, și a fost rostit în forma în care el putea fi rostit. Acest „putea fi“ nu se referă la constrângerea exterioară: „nu“-ul poate fi rostit numai în forma în care el poate fi formulat ca o comunicare lingvistică determinată, în cadrul structurii lingvistice concrete a unei comunități.

21. Existența morală a limbii este felul în care îl rostim pe „nu“. Existența morală a limbii se manifestă prin forma, prin *felul* în care „nu“ poate fi rostit, prin cadrul și între limitele în care el poate fi rostit. Conținutul lui „nu“ este totdeauna norma pe care el o indică. Nu are o altă viață în afara normei, dar el este diferit față de normă.

22. „Eu sînt“, acest enunț simplu, conține și acel moment moral care spune că am un scop, iar scopul meu poate coincide sau nu cu norma morală.

23. Eu sînt: aceasta e o dilemă; o dilemă morală. Decid dacă scopul meu coincide cu norma sau nu coincide cu ea. Decid, făcînd o alegere între o cerință formulată în noțiunile morale — dar deja existentă în mod real ca factor integrant — și o realitate lingvistică. Dacă nu o exprim, această realitate lingvistică nu există. Dar și aceasta e o decizie. Eventual nu e o decizie conștientă. Dacă limba nu grăiește, înseamnă că nu are nimic de spus. Nu există decît cuvîntul rostit.

24. Prin rostirea lui „nu“ se realizează autonomia morală.

25. Prin rostirea lui „da“ se realizează eteronomia morală.

26. Autonomia morală este posibilă, pentru că fiecare Eu este din capul locului o diferențiere, așadar o faptă socială, deci fiecare Eu este din capul locului o ființă morală.

27. Eteronomia morală este posibilă pentru că între Eu și ceilalți oameni există raporturi sociale structurate din punct de vedere istoric, iar principiile păstrării și sistematizării structurii se formulează și ca norme morale.

*

*

*

(Problema fundamentală a oricărei doctrine morale este aceea a autonomiei și eteronomiei morale — problema unei morale înzestrate cu legi proprii sau subordonată altor legi. În cazul în care morala ascultă de legi proprii, doctrina morală poate fi o știință de sine stătătoare, dar atunci când cauza nu se află în ea însăși, nu poate fi o știință de sine stătătoare. Dacă morala e autonomă, noțiunea comandamentului moral trebuie dedusă din însăși noțiunea comandamentului moral; dacă, în schimb, morala e eteronomă, noțiunea comandamentului moral este din capul locului determinată, ca noțiune a unei cauze exterioare, determinante. În primul caz, comandamentul moral este un principiu pur formal, în cel de-al doilea caz, norma morală face ca morala însăși să devină pur formală. În primul caz, îndeplinirea comandamentului moral cade în sarcina voinței, care e liberă dacă îndeplinește comandamentul; în cel de-al doilea caz, comandamentul moral trebuie îndeplinit, iar „trebuie“ înseamnă că libertatea se află într-un comportament adecvat comandamentului, respectiv că recunoașterea acestei necesități înseamnă ea însăși libertate morală. În primul caz, intenția este cea decisivă, în cel de-al doilea, consecința. Primul este o problemă „metafizică“, al doilea o problemă sociologică.

Această diferențiere între cele două momente Somló Bódog¹ o realizează încă în 1910 în studiul publicat în *Volumul omagial Alexander Bernát*²: „E limpede că prin simplul fapt că dau ascultare unui comandament oarecare nu acționez încă moral. Trebuie să-și mai aducă aportul și elementul autonom al voinței mele de a dori să acționez just. Nici voința justeții, pe de o parte, și nici supunerea pur și simplu, pe de altă parte, nu alcătuiesc noțiunea de morală... Dacă vreau ceea ce este prescris ca fiind just, și anume vreau numai pentru că vreau ceea ce este just, atunci această vrere a mea este morală.“)

*
*   *
*

28. Pe „nu“ îl rostesc eu, pe „da“ trebuie să-l rostesc.

29. Conflictul moral apare ca un conflict conceptual.

30. Conflictul conceptual este totdeauna conflictul unor noțiuni conceptualizate.

31. Noțiunea conceptualizată este o noțiune conceptualizată în cadrul unui mediu lingvistic determinat; fapta (atitudinea) morală este totdeauna o faptă săvârșită în cadrul unei structuri determinate, formate din punct de vedere istoric, a comunității economico-culturale. Dacă vreau ceea ce este pre-

¹ Somló Bódog (1873—1920), reprezentant al curentului radical-burghez de la începutul secolului, profesor de filozofia dreptului la Oradea, Cluj și Budapesta. (n. trad.)

² Alexander Bernát (1850—1927), estetician și filosof maghiar, autor, traducător și propagator a numeroase lucrări filosofice. (n. trad.)

scris ca fiind just, prin aceasta vreau cele ce sînt prescrise tocmai astfel ca fiind juste de către comunitatea determinată, în vreme ce atunci cînd vreau ceea ce este just pur și simplu, prin aceasta vreau ceea ce este just în chip de conținut formulat direct în această formă lingvistică. Faptul că vreau acele lucruri prescrise ca fiind juste înseamnă că accept criteriul prescrierii juste ca fiind criteriul justității intenției mele.

32. Deciderea justității normei prescrise ca fiind justă înseamnă luare de atitudine. O luare de atitudine fie teoretică, fie practică. În cazul în care e teoretică, este vorba de o luare de atitudine bazată ori pe logică, ori pe credință. În cazul în care e practică, avem de-a face ori cu acceptarea normei constrîngerii în chip de constrîngere, ori cu depășirea deplină a constrîngerii. Luarea teoretică de atitudine este radicală atunci cînd este logică; ea este logică atunci cînd coincide cu logica istoriei. Luarea de atitudine practică este radicală dacă transpune în fapt logica istoriei. Luarea de atitudine este totdeauna cuvînt. Comportamentul teoretic există numai într-o formă desfășurată, iar comportamentul practic este conținutul oricărei dezvoltări teoretice.

33. Comportamentul practic devine cuvînt pentru că el poate deveni normă numai prin cuvînt. Comportamentul practic necuprins în cuvînt nu poate fi decît o faptă izolată individuală care nu realizează cerința Celui de-al treilea, nu este purtătoare a raportului social dintre Eu și Altceva.

*

*

*

(Robinson a realizat aparent o astfel de faptă individuală; însă Robinson s-a întors printre oameni,

altminteri n-am ști că Robinson a fost într-adevăr Robinson, faptele sale n-ar putea avea o ținută morală dacă nu și-ar fi formulat faptele în cuvinte. Ființa umană complet izolată este o ființă morală numai pentru ea însăși: însă aceasta e o absurditate pentru că, după cum am văzut, momentul moral presupune raporturi între oameni.)

*

* * *

34. Cuvîntul în autonomia sa este însuși Cel de-al treilea. În această postură, el modelează comportamentul moral și anume îl modelează în acea formă determinată în care este rostit. Această formă este exprimarea mediului geografico-istorico-social sublimat în mediu lingvistic.

35. Forma lingvistică, fiind un factor modelator al comportamentului, este un factor de conținut. Cheia acestei calități a ei rezidă în autonomia sa. În comandamentul moral, cuvîntul structurează comportamentul ca moment unitar, nestructurat. Expresia „fii cinstit“ este un comandament moral. Însă Eu sînt cinstit chiar așa cum sînt Eu cinstit, în măsura în care Eu, ființă concretă, ființă aparținînd unei comunități determinate, pot satisface tocmai acest comandament formulat chiar în acest mod, comandament care a dobîndit din nou o determinare concretă.

36. Eu structurez comandamentul moral ca o ființă ce se exprimă într-un anumit cadru lingvistic determinat, ființă care, ca un „bloc“ unitar, se formulează pe sine însăși. Calific comandamentul ca just sau injust, îl interpretez din punct de vedere al conținutului într-un fel sau în altul. Din

punct de vedere al comandamentului, Eul e o variantă, din punct de vedere al Eului comandamentului e o variantă sau, cu alte cuvinte, raportat la Eu, comandamentul este o invariantă, la fel ca și Eul raportat la comandament.

37. Ca dilemă lingvistică, morala este purtătoarea conflictului dintre intenție și consecință. Dilema există numai sub forma sa conceptualizată.

38. Fiecare propoziție enunțiativă este exprimarea unei dileme.

39. În structura propoziției, predicatul este exprimarea unei credințe determinate. Prin raportul său față de subiect, această credință se impune forțat unui element concret, îi adaugă acestuia ceva, îl îmbogățește prin aceea că îl face părtaș al credinței. „Eu — sînt eu“ : această exprimare simplă conține credința că eu sînt într-adevăr eu. Eu sînt, în această afirmație, acel „eu“ care crede în faptul că eu sînt exact astfel.

40. Orice dilemă este morală, deoarece conține credință.

41. Nu există nici afirmare nici negare care să poată înlătura dilema credinței și a realității. Nici chiar logica matematică nu este capabilă de o astfel de performanță, de aceea logica matematică este și ea, din acest punct de vedere, purtătoare a unui moment moral.

*

*   *

(În lucrarea sa intitulată *Evoluția mea filosofică*, Bertrand Russell scrie următoarele : „Putem rosti o propoziție enunțiativă fie pentru că vorbitorul crede în ea, fie pentru că speră ca aceasta să sus-

cite în ascultător un anumit sentiment sau o anumită acțiune. După cum am mai spus, atunci când un actor declamă : «Eu sînt Hamlet, danezul», nu-i dă nimeni crezare, dar nici nu crede nimeni că actorul minte. Din aceasta rezultă clar că adevărul și falsitatea însoțesc numai acele propoziții care exprimă o credință sau acelea prin care se intenționează a se insufla o credință. Din punct de vedere al raportului său față de adevăr și de falsitate, propoziția are însemnătate numai ca purtătoare a credinței.“)

*

*

*

42. Propoziția enunțiativă enunță propoziția totdeauna într-o limbă determinată.

43. Propoziția enunțiativă este purtătoarea unei semnificații și a unei încărcături emoționale de afirmare sau negare constituite din punct de vedere istoric, a unei credințe constituite în cadrul unei structuri lingvistice determinate.

44. Orice limbă ascunde în ea valori morale : însușirea acestor valori înseamnă însușirea limbii.

45. Însușirea limbii are loc fie la nivelul creării de noțiuni, fie la acela al noțiunilor gata create.

46. În procesul creării noțiunii se înfiripă totdeauna o credință ; prin sistemul noțiunilor credința devine morală, iar prin sinteză ea se structurează.

47. Odată cu limba, copilul își însușește și bazele valorilor morale.

48. De aceea educația morală este întotdeauna o educație lingvistică.

49. *Aplicare.* Limba lui Pázmány Péter, purtătoare de valori morale :

Motto : „És mivelhogy inkább akarnak nagyon púposkodni, hogysen alázatosságban maradni, ez az oka, hogy semmivé leszen minden gondolkodások.“ (Thomas Kempis în traducerea lui Pázmány Péter^{1,2})

Textul motto-ului are un conținut moral nemijlocit, care nu intră în sfera cercetărilor noastre. Dar limba traducerii este și ea tipic morală. Propoziția poate fi redusă la o singură afirmație compusă: ei se împăunează, deci gândirea lor n-are valoare.

Afirmația se referă la un raport uman determinat : purtătoarea raportului este ultimul element al propoziției — „se împăunează“. Din conținutul moral al smereniei-împăunării nu mai rămîne nimic : faptul lingvistic al propoziției este doar o unică afirmație, un verb. *Se împăunează*, adică ies în evidență, dar nu este vorba aici despre o evidențiere firească, ci de o deviere anormală de la comportamentul omenesc normal, neîmpăunat. Împăunarea este provocată de o voință personală, iar factorul care determină această voință este dorința de a te face remarcat cu orice preț. Afirmația conține, de asemenea, o luare de atitudine personală și o dezaprobare. Astfel că raportul exprimat în

¹ „Și, cum mai degrabă ei voiesc să se împăuneze cu osebire decît să rămînă în smerenie, din această pricină se întîmplă că li se nimicnicește orice gândire.“ (În limba maghiară în original, n. trad.)

² *Thomas (à) Kempis* — (1379/1380—1411) — scriitor mistic german (n.trad.)

Pázmány Péter — (1570—1637) — prelat maghiar născut la Oradea. A condus contrareforma în Ungaria. Creator al limbii filosofice și teologice maghiare. (n. trad.)

afirmație este acum triplu : în primul rînd, raportul comportamentului firesc-nefiresc în general, în al doilea rînd respingerea comportamentului nefiresc în numele celorlalți oameni, iar în al treilea rînd dezavuarea personală a comportamentului nefiresc.

Împăunarea este un fel de autodesființare personală, deoarece comportamentul nefiresc te desființează moralmente. Împăunarea „este“, însă acest „este“ înseamnă „nimicul“, autodesființarea din punct de vedere moral. Comandamentul moral, acel „trebuie“, este de a nu ne împăuna, fiindcă împăunarea e rea. Expresia desemnează însuși răul moral, deteriorarea raportului moral normal cu ceilalți oameni.

Aici verbul însuși este cel de-al treilea, nu eu, nici tu, ci „Altcineva“, cel ce exprimă raportul. „Altcineva“, cel de-al treilea, poate fi bun ori rău — pe potriva crezului meu. În traducere, Pázmány își caută exprimarea lingvistică a propriului său crez moral : eu nu mă împăunez, deci mă comport just. Eu spun „nu“, autonomia mea constă în faptul că spun „nu“. Comandamentul moral al societății îmi cere să mă împăunez, dar eu spun „nu“. „Nu“ se referă la raporturile determinate ale unei societăți determinate, iar în forma sa lingvistică este legat, de asemenea, de epocă, de loc, de tradiții.

„Nu“ este categoric atunci cînd se adresează tuturor cu egală putere. Împăunarea este o expresie metaforică : Pázmány ar putea formula și mai abstract. Dar noțiunea mai abstractă este o noțiune care se adresează unei comunități mai restrînsă. Ea suscită efecte afective într-o sferă mai restrînsă. Însă crezul ascuns în cuvînt poate fi transmis numai prin intermediul afectelor.

Crezul definit pe cale abstractă este acum evidență logică. Destinul crezului este acela de a fi

afectiv. Transmiterea sa este imposibilă dacă nu se apelează la metaforă. Metafora, ca transmițător al crezului, este univocă. În cadrul sistemului limbii materne, ea nu poate indica decît un singur sens. Metafora este zămislită de limba maternă însăși. Din punct de vedere al crezului, metafora este purtătoare a unei încărcături afective univoce.

Limba lui Pázmány exprimă, în sine, o ținută morală : inventivitatea lui lingvistică își are rădăcinile în extinderea legilor proprii logicii morale a limbii. Dar limba lui trăiește o viață proprie, atunci cînd o comunitate lingvistică se recunoaște pe sine în noile arome. Această limbă e caracterizată de bucuria bogăției afective, de beatitudinea extatică a cuvintelor. Cuvîntul saturat dă naștere la noi cuvinte, noi compoziții, noi conținuturi, metafora depășește granițele morale și, dobîndind o viață autonomă, se ridică la rang de literatură.

Acum, metafora ca literatură nu se limitează doar la a sugera eticul, dar îl și înfățișează. Ceea ce pînă acum fusese conținut spontan devine din acest moment dilemă conștientă : oamenii preschimbați în eroi de hîrtie devin, în vîltoarea ciocnirilor morale, reprezentanți ai principalelor tendințe ale epocii. Probabil că, fără limba lui Pázmány, epoca sa ar fi fost mai săracă atît în moralitate cît și în sentimente.